

УДК 347

Федик С. Є., к. ю. н., доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Після набрання чинності вагомих змін до Цивільного процесуального кодексу України, а саме після 15 грудня 2017 року перед національними українськими судами постало актуальне питання щодо застосування Європейської конвенції з прав людини та рішень Європейського суду з прав людини як джерела права при вирішенні цивільних справ у суді. Дане положення обумовлене ч. 4 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод; Європейський суд з прав людини; захист прав людини; судова система.

Fedyk S., Ph.D. of Law, docent of the chair of civil law of the Law Department of Lviv's State University of Internal Affairs, Lviv.

BASIC ASPECTS OF ACTIVITY OF THE EUROPEAN COURT ON HUMAN RIGHTS

Abstract. After the main changes of the Civil Procedural Code of Ukraine, from December 15, 2017, the national Ukrainian courts have had obligations of applications of the European Convention on Human Rights and the judgments of the European Court of Human Rights as sources of law in civil court cases. This provision is stipulated in Part 4 of Art. 10 of the Civil Procedural Code of Ukraine.

Key Words: European Convention on Human Rights; European Court on Human Rights; human rights protection; judicial system.

JEL: K 40.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2019-08-24>

Постановка проблеми. Інтеграція у європейське співтовариство і рушійний прогрес у модернізації сучасної судової системи ставить нові вимоги щодо поглядів на вплив рішень правозастосовної практики Європейського суду з прав людини на внутрішні правозастосовні процеси в Україні. Тут, вочевидь, мова йтимете про готовність національними судами застосовувати при вирішенні справ норми Європейської Конвенції з прав людини та практику Європейського суду з прав людини, а відтак, завданням нашої роботи буде висвітлення питання характеристики право тлумачної діяльності Європейського суду.

Дане положення обумовлене ч. 4 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України [1]. Саме тому на сьогоднішній день надзвичайно актуальним є дослідження право тлумачної та правозастосовної практики Європейського суду з прав людини як своєрідного еталону в національній правозастосовній практиці при здійсненні судочинства. Мова тут йде як про результат діяльності Європейського суду з прав людини, який відображений у його рішеннях та, як процес осмислення ним тих чи інших положень Європейської конвенції з прав людини та вплив такого осмислення на практику національного судочинства, що є результатом правотлумачної та правоінтерпретаційної діяльності Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значного внеску у теорію та практику запровадження європейських стандартів у сферу національного судочинства внесли відомі вітчизняні науковці, такі, як — П. Рабінович, С. Рабінович, Н. Раданович, С. Добрянський, Д. Гудима, М. Рісний та низка інших відомих фундаторів розвитку концепції та імплементації Європейської Конвенції з прав людини у внутрішню систему права України.

Постановка завдання. Метою даної статті виступають дослідження впливу і визначення юридичного статусу Європейської Конвенції з прав людини та Рішень Європейського суду з прав людини на внутрішню національну судову правозастосувальну практику в Україні.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення-роз'яснення є своєрідним *супровідним елементом* функціонування Євросуду щодо вирішення справ про порушення державами-учасницями закріплених у Конвенції прав і свобод людини. Відповідно до ч. 1 ст. 32 Конвенції, до виняткової юрисдикції Євросуду належить вирішення питань, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї. Тому рішення Євросуду у конкретних справах виступають найдієвішою формою реакції контрольного механізму Ради Європи на ситуацію, яка склалася у певній країні щодо дотримання основних прав і свобод людини на її території. Разом з тим, проблемі юридичної природи рішень Євросуду у правовій літературі поки що не приділено належної уваги.

Найвагомішою частиною будь-якого рішення Євросуду є його резолютивна частина, адже її безумовне виконання — обов'язок держав-учасниць, що виступають відповідачами у справах (ч. 1 ст. 46 Конвенції). Як свідчить практика Євросуду, резолютивна частина рішення за обсягом набагато коротша порівняно з її обґрунтуванням, уміщеним у мотивувальній частині. У науковців, які досліджують проблематику Конвенції, мотивувальна частина викликає підвищений інтерес, оскільки лише у ній можна виявити міркування Євросуду щодо порядку та принципів застосування і тлумачення Конвенції. Значення мотивувальної частини рішення Євросуду важко перебільшити, адже у ній наводиться розуміння Євросудом норм Конвенції, а вже на основі цього розуміння формулюється зміст резолютивної частини. Тобто у мотивувальній частині отримує текстуальне вираження процес тлумачення-з'ясування.

Держава-відповідач, стосовно якої ухвалено рішення, формально не зобов'язана брати до уваги у своїй праворегулятивній практиці здійснюване Євросудом тлумачення Конвенції та змінювати у зв'язку з цим свою законодавчу чи правозастосовну практику. Однак уся минула практика застосування Конвенції свідчить, що у більшості випадків саме такі дії держави були логічним наслідком прийнятого Євросудом рішення, в якому констатувався факт порушення закріплених у Конвенції прав людини та основних свобод. Заслуговує на увагу один факт. Рада Європи ухвалила “Рекомендацію № R (2000) Комітету Міністрів щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини“, прийняту Комітетом Міністрів 19 січня 2000 року на 694 засіданні заступників міністрів. У цій рекомендації зазначається, що “Комітет Міністрів, згідно з умовами статті 15 (в) Статуту Ради Європи, ... звертається до Договірних Сторін із рекомендацією забезпечити на національному рівні адекватні можливості, наскільки це можливо, *restitutio in integrum*; закликає Договірні Сторони, зокрема, до перегляду своїх національних правових систем із метою забезпечення адекватних можливостей повторного розгляду справи, включаючи поновлення провадження у випадках, коли Євросуд визнав порушення Конвенції” [2].

Сам факт, що Комітет Міністрів закликає держави-учасниці переглянути національні правові системи, уже означає, на нашу думку, обов'язок для них вчинити саме так. Видається, що у цій рекомендації Комітету Міністрів більш доречно було б використати не слово “закликає”, а “зобов'язує”, оскільки слово “закликає” може бути витлумачене не з точки зору *обов'язковості*, а радше *бажаності*, що, у свою чергу, залишає за державами-учасницями право на невиконання такої рекомендації. Разом з тим, така рекомендація — це певний крок до реального впливу рішень Євросуду на зміну внутрішнього законодавства та правозастосувальної практики.

Юридичний статус рішень Євросуду, їхній вплив на діяльність держав-учасниць залежать від низки факторів. Тому дослідження питання юридичного статусу рішень повинно відбуватися у таких площинах:

- стосовно справи, що вирішується (казуальне тлумачення);
- стосовно подальшої судової практики Євросуду;
- щодо застосування положень Конвенції у внутрішній юридичній практиці держав-учасниць (нормативне тлумачення).

У наукових джерелах підкреслюється, що з'ясування юридичної природи рішень Євросуду необхідно проводити у контексті врахування характерних рис офіційного тлумачення (правотлумачний акт повинен бути виданий компетентним органом і мати формально обов'язкове застосування). Не викликає сумніву той факт, що стосовно сторін процесу під час вирішення конкретної справи Євросуд буде компетентним органом і, згідно зі ст. 46 Конвенції, його рішення у справі буде *обов'язковим* для виконання *державою-відповідачем* [3].

Цілком зрозуміло, що стосовно конкретної справи рішення Євросуду за своєю юридичною природою буде офіційним казуальним тлумаченням.

Своєрідним “лакмусовим папірцем” дієвості таких рішень може бути аналіз тих наслідків рішень Євросуду, які мали місце у державах-учасницях, що були відповідачами у справі.

Про ефективність рішень Євросуду може свідчити значна кількість випадків зміни внутрішнього законодавства держав-учасниць. Іноді сам факт наявності справи у Євросуді був достатнім стимулом або ж значною мірою прискорював внесення поправок до актів законодавства чи зміни національної судової практики.

У визначенні ж правового статусу рішень Євросуду при застосуванні положень Конвенції у внутрішній юридичній практиці *інших* держав-учасниць спостерігаються певні нюанси. Оскільки прийняті Євросудом рішення цих держав безпосередньо не стосуються, постає необхідність вирішення питання щодо обов'язковості приведення внутрішнього законодавства та юридичної практики у таких державах-учасницях у відповідність до вимог практики Євросуду, а так само щодо факторів спонукання до цих дій.

Якщо перша ознака (Євросуд справді є компетентним органом) ні в кого не викликає сумніву, то з другою ознакою ситуація дещо складніша, адже ще донедавна у жодному нормативному акті Ради Європи, не враховуючи вже згадану Рекомендацію № R (2000), не містилося прямої вказівки на обов'язковість застосування тлумачення Євросуду державами-учасницями у їхній подальшій правозастосувальній діяльності і, тим більше, не вказувалось на обов'язковість зміни законодавства або практики його застосування.

До недавнього часу рішення Євросуду, стосовно подальшої внутрішньодержавної правозастосовної практики держав-учасниць, *de jure* були актами неофіційного тлумачення. Це викликане тим, що “не витримувалася” друга притаманна актам офіційного тлумачення ознака — формальна обов'язковість для усіх інших випадків саме такого розуміння норм Конвенції, яке викладене у рішеннях Євросуду. Тому згадувана Резолюція № R (2000) мала би стати тією рушійною силою, яка реально змусить держави-учасниці у подальшому змінювати внутрішнє законодавство і приводити його у відповідність до вимог Конвенції, а отже, і введе рішення Євросуду у ранг офіційного тлумачення з подальшою зміною внутрішніх правових норм. Це, у свою чергу, призведе до дедалі більшого узгодження внутрішнього і міжнародного права.

Науково-практичний інтерес становить питання впливу рішень Євросуду на його власну подальшу судову практику. Без сумніву, у своїй діяльності Євросуд користується власною попередньою практикою і здебільшого звертається саме до неї. Питання в тому, наскільки послідовно Євросуд дотримується власних попередніх рішень у подальшій практиці? На перший погляд, рішення Євросуду є ідеальним взірцем для вирішення наступних аналогічних справ, проте таке припущення потребує деякого уточнення. Питання застосування прецедентів уже розглядалось нами у процесі характеристики здійснюваного Євросудом систематичного

тлумачення, де відзначалась можливість відходу Євросуду у подальшому від своєї ж попередньої практики. Це певною мірою зумовлюється і застосуванням еволюційного способу тлумачення, адже Конвенція — це “живий” документ, тому її слід розглядати з позицій сьогодення. На нашу думку, саме активне використання Євросудом функціонального тлумачення надає йому можливість не у всьому погоджуватись зі своєю попередньою практикою. Характерно, що це, своєю чергою, не призводить до визнання його ж попередньої практики неправильною.

Отже, питання історії розвитку прецедентної діяльності Євросуду, наслідків його рішень та місця і ролі Конвенції у національній системі законодавства держав-учасниць потребують окремих ґрунтовних наукових досліджень, що сприятиме не тільки більш кваліфікованому відображенню юридичної природи рішень Євросуду, їх ефективному втіленню у теорії та практиці правової дійсності України, а й, можливо, навіть формуванню нового правового простору Європи.

Узагальнений аналіз різних елементів правотлумачної діяльності Євросуду дає підстави стверджувати, що його рішення, залежно від випадків застосування, тобто в якій країні учасниці імплементовані норми Конвенції, є офіційним казуальним тлумаченням чи неофіційним нормативним:

- *офіційним казуальним тлумаченням* стосовно вирішуваної Євросудом справи, тому такі рішення є обов'язковими до виконання лише сторонами процесу;

- *неофіційним нормативним тлумаченням*:

1) для країн-відповідачів при вирішенні ними подібних справ на національному рівні;

2) при застосуванні рішень Євросуду у внутрішній юридичній практиці інших держав-учасниць;

3) стосовно подальшої правотлумачної практики самого Євросуду.

Висновки. Україна зробила суттєві кроки у деталізації та визначенні правового режиму Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини та на законодавчому рівні надала їм статусу джерела права при вирішенні справ національними судами в Україні, і це правило, відповідно, знайшло своє нормативне закріплення у ч. 4 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України [1].

У зв'язку з цим спостерігається і певний перехід та трансформація української нормативно-актної правової системи до англосаксонської (прецедентної) правової системи. Адже вже на законодавчому рівні у Цивільному процесуальному кодексі України є норма, яка вводить судові рішення Європейського суду з прав людини у ранг джерела права.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2003 року // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
2. Рекомендація № R Комітету міністрів державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на

національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини від 19 січня 2000 року // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — К.: Український центр правничих студій, 2000. — № 1. — С. 207-208.

3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

References:

1. Tsyvilnyy protsesualnyj kodeks vid 18.03.2004. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
2. Rekomandatsija № R Komitetu ministriv derjavam-chlenam shodo povtornogo rozgljadu aba ponovlennya provadjennja u pevnyh spravah nfa natsionalnomu rivni pislja pryjnattja rishen Evropejskim sudom z prav ljudyny vid 19 sichnja 2000 roku // Praktyka Evropejskogo sudu z prav ljudyny. Rishennja. Komentari. — K.: Ukrainskiy tsentr pravnychyh studiy, 2000. — № 1. — S. 207-208.
3. Konventsija pro zahyst prav ljudyny ta osnovopolojnyh svobod // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004